

Вступ

Слов'янські мови

в типологічному вимірі

Wstęp

Języki słowiańskie

w aspekcie typologicznym

Типологічне дослідження споріднених і неспоріднених мов набуває важливого значення в умовах зрослих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобалізованому світі, опрацювання проблематики міжкультурних зв'язків і взаємовпливів. Звернення до історичних, зіставно-синхронних і контрастивних паралелей двох або більше мов відкриває перспективи висвітлення особливостей їхнього історико-культурного розвитку, з'ясування універсальних, спільних і відмінних рис, обґрунтування окремішності кожної мови як національного феномену.

В межах застосування різнобічних принципів типологічного аналізу визначаються передусім відмінності синхронно-зіставних досліджень і сучасної компаративістики, яка складає сукупність методів і конкретних прийомів вивчення історії споріднених мов, що ведуть походження від єдиної традиції минулого, котра зазвичай кваліфікується як прамова, або мова-основа. Синхронне дослідження зіставляваних мов не ставить за мету відстежити витоки та історичні шляхи їхнього розвитку, однак аналіз сучасних мовних явищ і процесів не має бути відокремлений від порівняльно-історичного студіювання; описово-типологічне дослідження у своїх вихідних положеннях і конкретних спостереженнях не може не ґрунтуватися на історичній типології. Відомий дослідник історичної типології О. С. Мельничук наголошував на доцільності забезпечити „безпосередній і систематичний зв'язок прийомів синхронно-типологічного опису споріднених мов з поясненням генезису кожної відміченої типологічної ознаки – подібності чи відмінності – за допомогою даних історичного й порівняльно-історичного мовознавства”¹. Оскільки зіставно-типологічні дослідження орієнтовані на аналіз мовних систем на синхронному рівні, вони створюють більш або менш повне уявлення про функціонування кожної мови на певному

¹ *Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*, под ред. А. С. Мельничука, Киев 1986, с. 17.

етапі її розвитку. Порівняльно-історичне вивчення мов передбачає встановлення спільних і відмінних рис переважно в межах окремих мовних явищ, до того ж ці висновки здебільшого важко „прив'язати” до конкретно визначеного часу. Як пишуть автори „Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов”, „значення порівняльно-історичного методу для вивчення зовнішньої історії відповідних мов залишається поки що відносно невеликим, оскільки він здебільшого не забезпечує пов'язання реконструйованих явищ прамови з якимись конкретними періодами розвитку суспільства, що було її носієм”².

Водночас значні складності у типологічних дослідженнях, пов'язані зі створенням узагальнених класифікацій мов, визначенням передусім універсальних категорій, а не лише конкретизованих реальних мовних відмінностей, привели до необхідності „відмовитися від зіставлення цілісних структур і шукати вирішення типологічної проблеми в копіткому вивченні закономірних зв'язків часткових елементів мовної будови”³. Однак стає очевидним, що зіставлення двох або кількох мов через вивчення їхніх „часткових елементів” додає нову інформацію до заснованих на таких спостереженнях типологічних узагальнень, від яких мовознавча наука не може відмовитися. Як зазначав Дж. Катц, „синхронна лінгвістика містить два окремих, але взаємопов'язаних розділи: вивчення різноманітності форм мовної комунікації та вивчення кордонів цієї різноманітності. У першому з них лінгвісти досліджують унікальні особливості окремих природних мов і відтворюють результати своїх досліджень у тому, що має назву *мовні описи* (або *породжувальні граматики*), у другому розділі досліджують загальні властивості всіх природних мов і відображають ці більш загальні факти про мову в *теорії мови*”⁴. Вочевидь, зіставно-типологічний опис на ґрунті „породжувальної граматики” має на меті передусім установлення „унікальних особливостей” порівнюваних мов; однак унаслідок такого аналізу мають бути встановлені як спільні властивості двох чи більше мов, так і як результат – більш загальні параметри мовного співіснування.

Отож зіставно-типологічна лінгвістика як наукова галузь зі своєю теоретико-практичною проекцією на мовні факти не повною мірою забезпечує комплексне поєднання синхронно-типологічного й порівняльно-історичного аспектів дослідження, оскільки такий підхід не визначає системності власне зіставного аналізу, однак звернення в його ході до історичних паралелей і коментарів є природним. Прикметні в цьому сенсі, зокрема,

² Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, за ред. О. С. Мельничука, Київ 1966, с. 15.

³ С. Д. Кацнельсон, *Типология языка и речевое мышление*, Ленинград 1972, с. 9.

⁴ Дж. Катц, *Философская релевантность языковой теории*, пер. с англ. [в:] *Философия языка*, Москва 2009, с. 141.

пояснення щодо наявності в польській мові носових голосних як залишкових реліктів праслов'янської єдності при відсутності їх в інших слов'янських, у тому числі в українській, мовах.

Історико-типологічні дослідження слов'янського мовного ареалу доводять, що й „досі збереглися спорідненість їхніх мов і типові антропологічні дані, близькість культур, вірувань і ментальності, відчуття етнічної солідарності та генетичної спорідненості”⁵. Зіставні студії дають змогу, спираючись на типологічну однорідність, виділити передусім відмінні риси, що нагромаджувались у процесі розвитку кожного зі слов'янських народів та їхніх мов і позначились на культурі, ментальності, способі життя тощо. При цьому кожна мова розглядається не лише як засіб спілкування, а й як культурно-історична категорія, що відтворює образ життя народу – носія мови, його традицій і символіки, забезпечує самодостатнє існування національної спільноти. „Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святість, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культури, ознака нашого національного визнання”⁶.

Історико-типологічні студії відкрили перспективи концепції поділу слов'янських мов на три підгрупи – східнослов'янську, західнослов'янську, південнослов'янську. Однак дослідження останніх років засвідчують, по-перше, не тотожне в часі походження кожної з цих мов на ґрунті діалектів праслов'янської мови, по-друге, умовність розмежування слов'янських мов, яке ґрунтувалося передусім не стільки на лінгвістичних фактах, скільки на етнологічних та історичних засадах. Як писав І. Огієнко, „цей груповий поділ усіх слов'ян є поділ головно географічний за границями державними, і вже тому не витримує сильнішої наукової критики”⁷. Стає очевидним, що синхронні зіставно-типологічні дослідження в межах вивчення слов'янських мов не можуть визначатися лише залежно від історико-культурних умов розвитку в той чи той період. Як зазначає О. Царук, „будь-який генеалогічний поділ слов'янських мов на синхронному рівні буде в принципі неточним, бо теперішня дистрибуція спиратиметься лише на фрагменти можливих у минулому різноманітних етнічних і лінгвістичних єдностей та амальгами перехідного типу”⁸. М. І. Толстой, зокрема, підтримував думку М. С. Трубецького про те, що українська мова генетично тяжіє до східнослов'янських, проте в типологічному відношенні, за фонологічними,

⁵ В. В. Лучик, *Вступ до слов'янської філології*, Київ 2008, с. 18.

⁶ І. Огієнко, *Українська культура*, Київ 1918, с. 239–240.

⁷ І. Огієнко, *Історія української літературної мови*, Київ 1995, с. 54.

⁸ О. Царук, *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*, Дніпропетровськ 1998, с. 14–15.

лексичними й граматичними критеріями ближче до західнослов'янської групи мов⁹.

Такий підхід дає можливість по-новому поставити питання про контактування української та польської мов як споріднених слов'янських, що межують територіально й характеризуються багатовекторним міжмовним спілкуванням, що не могло не позначитися не лише на їхній взаємодії, а й на наявності спільних рис, зближенні багатьох як лексико-семантичних, так і морфолого-синтаксичних параметрів. Орієнтація на праслов'янські елементи в сучасних слов'янських мовах відкриває перспективи дослідження закономірностей розвитку кожної з них, дає змогу простежити шляхи формування їхніх фонологічних, лексичних і граматичних ознак. Ці положення безпосередньо позначаються на синхронному вивченні української та польської мов, що зберегли потужну частину праслов'янської основи, отож і чимало спільних рис.

Типологічна відмінність будь-якої слов'янської мови зумовлена культурно-історичними обставинами формування кожної з них, внутрішніми закономірностями їх розвитку, впливом на нього екстралінгвістичних чинників. Щодо поступу української мови як мовного феномену український дослідник Г. Півторак писав: „Український народ і його мова мають давні історичні корені. Етнографічні й діалектні риси українців формувалися протягом багатьох віків насамперед на найдавніших східнослов'янських територіях – на Наддніпрянщині, Поліссі і в Галичині та Прикарпатті, серед корінного слов'янського населення цього ареалу, історія якого відзначається спадкоємністю, наступністю, відсутністю будь-яких глобальних природничих чи суспільних катаклізмів, які могли б зруйнувати безперервний історичний ланцюг етномовного і культурного розвитку наших предків”¹⁰. Науковці багато уваги приділили становленню й розвитку польської мови, її функціонуванню в усьому діапазоні сучасних норм. Польські мовознавці зазначали: „Межі польської мови в історичному розвитку підлягали пересуванням у зв'язку з історичними та економічними змінами, які мали місце на цій території. Під кінець X ст. польські племена проживали на території басейнів Одеру, Вісли та Бугу, створюючи східне відгалуження т. зв. лехницьких наріч”¹¹.

Не можна не враховувати й того положення, яке посідають українська й польська мови в групі слов'янських мов, зокрема, „українська мова, знаходячись у центрі слов'янського мовного ареалу, є особливо важливою для

⁹ Н. И. Толстой, *Мысли Н. С. Трубецкого о русском языке и других славянских языках* [в:] *Язык и речь как объекты филологического исследования*, Калинин 1981, с. 114–115.

¹⁰ Г. Півторак, *Українці: звідки ми і наша мова*, Київ 1993, с. 177.

¹¹ *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucały, Warszawa, Kraków 1999, s. 118.

історичного та порівняльного аналізу слов'янських мов"¹². Польська мова, близька до інших слов'янських унаслідок спільного походження й постійних історико-культурних і міжмовних контактів, провідного геополітичного становища є своєрідним містком між Півднем і Північчю, Сходом і Заходом, слов'янським і неслов'янським світами та їх мовами. Паралельне вивчення спільності та розходжень української і польської мов набуває посиленої ваги не лише у власне зіставно-типологічному аспекті, а й з позицій аналізу загальнослов'янських і позаслов'янських мовних процесів і тенденцій розвитку.

Історико-типологічні й синхронно-зіставні студії дають змогу встановити наслідки взаємодії слов'янських мов у їхній співвіднесеності, передусім у лексичній сфері, а також у словотворі та граматиці. Вплив однієї слов'янської мови на іншу може відстежуватися як більш або менш інтенсивний, по-різному відчутний у кожній із мов у різні історичні періоди, однак здебільшого він має обопільний характер. Щодо взаємодії української та польської мов, відзначається, зокрема, її посиленість протягом довгого часу контактування, хоч і констатуються більш помітні наслідки впливу польської мови. Як зазначають автори „Історичної типології слов'янських мов”, „унаслідок контактів української і польської мов, у кожній із них утворився шар запозиченої лексики, однак в українській мові запозичень із польської мови більше, ніж у польській із української”¹³. Можна послатися на думку видатного українського мовознавця Л. Булаховського, який зазначав більш потужний вплив польської літературної мови на українську (а також білоруську) письмову традицію і народну мову, ніж зворотний процес входження українізмів у польське мовне середовище: „Письмова мова українців і білорусів, як відомо, впродовж століть в одних жанрах більше, в інших – менше, зазнала на собі сильний вплив польської, вплив тим більш глибокий, що він не був лише літературним або в основному літературним, а відтворював інтеграційні процеси, що відбувалися і в народній, побутовій мові”¹⁴.

Водночас Л. Булаховський виявляє факти проникання українських елементів упродовж довгих контактів носіїв двох мов у побутове мовлення східної частини польського населення, український вплив на деякі поетичні твори польського письменства в XVI і XVII ст. Як наслідок взаємодії мов Л. Булаховський розглядає входження в стійкий фонд сучасної польської літературної мови, наприклад, таких українізмів (частина з них за походженням

¹² О. Царук, *ззнач. праця*, с. 15; пор.: S. Smal-Stocky, Th. Gartner, *Grammatic der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*, Wien 1913.

¹³ *Історическая типология славянских языков*, с. 206; див.: О. Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000, с. 683–684.

¹⁴ Л. А. Булаховский, *К истории взаимоотношений славянских литературных языков* [в:] Л. А. Булаховский, *Вибрані праці* в 5 т., т. 3, Київ 1978, с. 312–313.

є „орієнталізмами”): *bohater, bohanka (bogdanka), bohomaż, czeremcha, czerep, czereśnia, dureń, duży, harbuz, hodować* („виросувати” і „виховувати”), *hołota, hołysz, hreczany, hreczka, hreczkosiej, huk (hukać), hulać, majak, majaczyć, oszołomić, płyta, sobór, sojusz, wataha* та ін., причому основним шляхом їхнього проникнення дослідник визнавав усний¹⁵.

Можна погоджуватися або не погоджуватися з наведеними прикладами запозичених лексичних українізмів, тим паче, що й сам Л. Булаховський підкреслює їхнє поширення передусім на сході Польщі, на прикордонних територіях, однак сам факт такого впливу на польське мовлення не варто заперечувати. Звернення до історико-типологічних студій дає змогу визначити позалінгвістичні чинники формування національної лексики, встановлення її давнини, за словами О. М. Трубачова, „тісно пов’язаної з народною матеріальною культурою й загалом – з культурою слов’янства в різних її аспектах”¹⁶. „Етимологічний словник української мови” засвідчує, наприклад, що лексема *пан*, не маючи цілком певної етимології в українській мові, – запозичення з польської¹⁷; постає можливість подальшого вивчення уживання українцями цього слова та його похідних; пор. у звертаннях *пан, пані, панство, панянка* та под. з властивими їм конотаціями книжності, офіційності тощо; пор. у дієслівних формах: „Будеш, батьку, *панувати*, Поки живуть люди” (Т. Шевченко). Взаємодія двох споріднених мов суттєво посилилася в останній період, чому сприяло чимало чинників: це і зміцнення зв’язків між Україною і Польщею в економічній, політичній, гуманітарних сферах, і безпосередні контакти громадян двох країн, зміни в українському лексиконі, зумовлені пошуками питомих слів, відмовою від запозичених елементів тощо.

Окремого розгляду вимагає поширення полонізмів у галицькому койне, в діалектах гуцулів, бойків, лемків, що упродовж століть проживали на землях колишньої Речі Посполитої. Дослідження українських учених переконливо доводять, що, попри потужний польський вплив на всіх рівнях, мовлення місцевого населення залишається в межах українського мовного ареалу і що в останні 70 років унаслідок міграційних процесів у межах України відмінності в мовленні східних і західних українців поступово зникають¹⁸. Якщо принаймні на ґрунті творчої практики галицьких письменників кінця XIX – початку XX ст. (І. Франка, В. Стефаника, М. Черемшини, Леся Мартовича та ін.) можна стверджувати існування західноукраїнського варіанта української літературної мови, то тексти нинішніх прозаїків

¹⁵ Там само, с. 313.

¹⁶ *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, под ред. О. Н. Трубачева, вып. 1, Москва 1974, с. 5.

¹⁷ *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ 2003, с. 273.

¹⁸ *Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект*, відп. ред. В. І. Кононенко, Київ – Івано-Франківськ 2006.

і поетів Західної України загалом орієнтовані на українську загальнолітературну норму.

Водночас при взаємодії двох мов відбувалися процеси змішування слововживання, порушення норм, посилення інтерференційних явищ. Однак ці тенденції не стали визначальними у розвитку української та польської загальнонародних літературних мов, хоч і знайшли у них своє опосередковане віддзеркалення. Адже відомо, що у мову етносу чи його частини, особливо через пограничне двомовне населення, можуть проникати окремі елементи іншої спорідненої мови, але вони не впливають на зміни конкретної лінгвістичної системи.

Зіставно-типологічний аналіз кількох мов – споріднених чи неспоріднених – буде неповним без звернення до семантичних категорій із залученням поняттєвого апарату, концептуалізованого виміру. Такий підхід передбачає розгляд мовних явищ однакового семантичного наповнення, реалізованих різними засобами вираження, передусім тих мовних одиниць, які характеризуються однаковим планом змісту і різним планом вираження. Як зазначає О. М. Селіверстова, „наукове зацікавлення являє й питання про те, як реалізуються в різних мовах категорії, в підвалинах яких лежить те саме семантичне поняття”¹⁹. Водночас з'ясовується, чи є в реалізації поняттєвих категорій різних мов значеннєві відмінності, чи повністю збігаються деякі зі значень у своєму смисловому обсязі, в конотаціях, асоціативно-оцінних параметрах тощо. Варто брати до уваги й можливості вираження семантичних категорій як іманентної властивості мовної системи; звідси у сферу зіставного аналізу потрапляють різні засоби реалізації одного значення, отож створюються парадигми варіантних рядів, кожний з яких привносить своє додаткове семантичне, стилістичне чи інше нашарування. Якщо, скажімо, українська мова репрезентує набір засобів вираження причинових відношень у межах речення, то паралельні засоби польської мови можуть складати інші ряди, мати відмінні внутрішньорядові відношення і т. д.

Контрастивне вивчення мов ґрунтується на порівняльно-історичних і зіставно-типологічних дослідженнях і має на меті встановлення національно-специфічних мовних явищ. Якщо лінгвістична типологія опрацьовує найзагальніші типи мовних структур, то контрастивна лінгвістика виявляє мовні контрасти, відмінні риси на тлі спільних рис і сходжень²⁰. Водночас контрастивно-зіставні дослідження орієнтовані на встановлення спільних універсальних категорійних ознак у сфері семантики, явищ поняттєвого

¹⁹ О. Н. Селіверстова, *Контрастивная синтаксическая семантика: Опыт описания*, Москва 2004, с. 4.

²⁰ Див.: В. Г. Гак, *О контрастивной лингвистике* [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25, *Контрастивная лингвистика*, Москва 1989; *Einführung in die konfrontative Linguistik* [w:] *Autorenkollektiv unter Leitung von Reinhard Sternemann*, Leipzig 1983; К. Джеймс, *Контрастивный анализ* [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25.

рівня, що позначаються на концептуальній і мовній картині світу: „Поряд зі встановленням тотожності чи відмінності в уявленні семантичних категорій зіставлення мов може бути використане при доказі обґрунтованості пошуку спільного значення категорії”²¹. Отож теоретичним наслідком контрастивного вивчення мов є більш глибоке проникнення в специфіку кожної з них.

Зіставно-контрастивний аналіз систем близькоспоріднених мов має свої особливості, зумовлені їх спільним походженням і паралельним розвитком; встановлення національно-специфічних рис і відмінностей суттєво ускладнюється, вимагає нових підходів і методичних прийомів. Як пише В. М. Манакин, „дослідження близькоспоріднених, а, відтак, багато в чому наближених мовних систем відкриває великі можливості для вдосконалення методів і прийомів контрастивного аналізу, відточує самий «інструментарій» пошуку, робить його тонким і проникливим, оскільки знайти й оцінити важливість відмінностей набагато складніше там, де їх менше або майже немає”²². Встановлення цих відмінностей у зіставляваних мовах пов’язане з необхідністю звернення не лише до типологічно окреслених явищ, скажімо, у фонології або граматичній структурі, а й до особливостей слововживання, тонкощів семантичних конотацій, оцінно-асоціативних показників тощо.

Контрастивне опрацювання споріднених мов, якими є мови слов’янські, передбачає наявність великого масиву подібностей у фонетичному складі, лексиці та граматиці²³. Встановлення спільних рис за таких умов полегшується, водночас складніше помітити відмінне, специфічне, те, що відрізняє одну мову від іншої. У другій половині XX і на початку XXI ст. в Україні з’явилася серія праць, присвячених контрастивному зіставленню переважно двох мов, здебільшого однієї групи, серед яких чільне місце посідають дослідження українсько-російських міжмовних зв’язків²⁴. У полоністиці

²¹ О. Н. Селиверстова, *зазнач. праця*, с. 4.

²² В. Н. Манакин, *Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки*, Київ–Кировоград 1994, с. 17.

²³ Див.: *Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974; Р. В. Алимпиева, *Сравнительная грамматика славянских языков*, Калининград 1994; Р. Бошкович, *Основы сравнительной грамматики славянских языков: Фонетика и словообразование*, Москва 1984; В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, Київ 2010; І. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, Київ 2009; І. Леков, *Кратка сравнительно-историческа и типологическа граматики на славянските езици*, София 1968; Р. Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения*, Brno 1990.

²⁴ Див.: *Сопоставительное исследование русского и украинского языков: Лексика и фразеология*, отв. ред. Г. П. Ижакевич, Киев 1991; *Сопоставительная грамматика русского и украинского языков*, под ред. Н. Г. Озеровой, Киев 2003; *Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*, Москва 1983; *Сопоставительная грамматика русского и белорусского языков: Морфология*, Минск 1990.

перевага нерідко була віддана вивченню польсько-російських паралелей; такі праці виконувались переважно у контрастивному плані й охоплювали широке коло явищ на матеріалі лексики, словотвору й граматики²⁵. Наукове опрацювання лексико-граматичних систем української та польської мов у контрастивному аспекті лише розпочинається. Більш докладно досліджувалася взаємодія української та польської мов в умовах межовості, що знайшло вияв у студіях із питань українсько-польських взаємовпливів, зокрема в Галичині, на Волині, Лемківщині тощо. Ці явища зазвичай зумовлені проживанням на одній території українців і поляків, з урахуванням не стільки літературної мови, скільки діалектного матеріалу, наявності етнографічних груп тощо (праці М. Лесіва, Я. Рігера, Л. Гумецької, О. Ткаченка, І. Кононенко та ін.).

Значні труднощі виявляються при контрастивному вивченні української та польської мов, які розвивалися паралельно, за близьких історико-культурних умов, активно контактували одна з одною, впливали на виникнення спільних мовних явищ. Водночас українська та польська мови – відмінні національні утворення, високорозвинені й самостійні загальнонародні надбання. І українська, і польська мови мають величезний за обсягом лексикон, відмінний фонематичний склад, своєрідну граматичну будову. Вони користуються різним за походженням письмом. Українська та польська літературні мови пройшли свій шлях історичного розвитку, мають своїх геніальних реформаторів – Тараса Шевченка та Адама Міцкевича. Кожна мова характеризується стильовим різнобарв'ям, потужною терміносистемою, визначає високий рівень державного, політичного, культурного, наукового, соціального, економічного життя.

Грунтуючись на теоретичних засадах порівняльної лінгвістики, контрастивне вивчення двох мов здійснюється на синхронному рівні з урахуванням сучасного стану розвитку. Діахронічні (історичні) коментарі використовуються для поглибленого розуміння фактів сучасного стану мовного життя. Контрастивне дослідження має на меті системне опрацювання не окремих мовних фрагментів, а їхньої сукупності, єдності різнорівневого матеріалу з урахуванням взаємозумовленості лексики й синтаксису, морфології та словотвору і под. Контрастивні студії зазвичай за вихідну мають одну мову, на базі якої і з оперттям на яку розглядаються факти та явища іншої мови зі зверненням передусім до того відмінного, що репрезентує кожна мова. Контрастивне вивчення мов орієнтоване не лише на аналіз окремих слів,

²⁵ Див.: В. Лейчик, Э. Секежицки, *Основы конфронтативной лексикологии польского и русского языков*, Szczecin 2000; I. Maryniakowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa 1993; V. Koseska-Toszewa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Składnia*, Warszawa 1993; M. Bobran, *Semantyka trybu składniowego języka polskiego i rosyjskiego*, Rzeszów 1996; T. Wójcik, *Gramatyka języka rosyjskiego: studium kontrastywne*, Warszawa 1973.

фразеологізмів, граматичних форм тощо, а й зв'язних текстів – писемних і усних, монологічних і діалогічних, що належать різним стилям (художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому, розмовному тощо).

Контрастивний аналіз, виконаний на різних рівнях мовної системи, передбачає неоднакові підходи до опрацювання фонетики й фонології, лексики й фразеології, морфології й синтаксису. Фонетико-фонологічний аналіз дає змогу репрезентувати спільні й відмінні мовні звуки (фонеми) двох мов; виявити їхні історичні й позиційні зміни (чергування); пов'язати ці звукові перегрупування зі змінами в словотвірній і морфологічній системах як морфонологічні явища; зафіксувати особливості вимови окремих звуків, системи наголосу й інтонації (просодики). Лексико-фразеологічний матеріал, надзвичайно різноманітний, багатоаспектний, потребує розгляду передусім не окремих слів (лексем) або стійких зворотів (фразеологізмів), а системно організованих класів, об'єднаних у вигляді тематичних груп (ТГ), специфікованих лексико-семантичних груп (ЛСГ), синонімічних рядів, антонімічних і омонімічних паралелей тощо. Контрастивна морфологія передбачає аналіз граматичних категорій та їхніх формальних ознак, які істотно вирізняють структуру кожної мови.

Приклади відмінностей, встановлених із запровадженням методики контрастивного аналізу щодо української і польської мов, численні. Так, вивчення фонологічних систем дасть можливість виявити в польській мові носові голосні [q] та [ɛ], яких немає в українській, категорію чоловічо-особової форми, не властиву українській граматиці, постійний наголос, в той час як українська акцентологія характеризується незакріпленим місцем наголосу, має особливості словорозміщення тощо. Як загальна тенденція польської мови визначається її більша щодо інших як західно-, так і східнослов'янських мов близькість до праслов'янської мови. Ці риси виявляють себе, зокрема, у наявності в ній наближених до праслов'янських типів відмінювання й дієвідмінювання, системи дієслівних часів і способів та ін. Разом з тим спільним надбанням української та польської мов є, зокрема, слабка редукція голосних, близькість морфонологічних процесів і под.

Контрастивні дослідження слов'янських мов не матимуть достатньої повноти й бодай відносної завершеності без аналізу мовностильових і конотативних сходжень і розходжень як явищ, котрі хоч і знаходяться у відношенні додаткової дистрибуції до основних мовних класифікацій, однак тим не менш складають невід'ємний компонент описового аналізу – функціонально-прагматичний. Зрештою, без звернення до конотативно-стилістичних, оцінно-асоціативних засобів використання мовних одиниць на будь-якому рівні – від лексичного до граматичного – проблема функціонування не знаходить завершеного вирішення. Адже, скажімо, українські та польські лексеми в сучасному слововживанні частково розійшлися за мовностилістичними та конотативними параметрами, отож без їхнього врахування ана-

ліз був би невичерпним. Прикладів таких відмінностей чимало в лексиці й фразеології. Порівняймо, наприклад: *заклятий* має передусім негативне значення „такий, якого проклинають, засуджують, ненавидять; лютий, ненависний, непримиренний (про ворога)”, *zakłęty* „заворожений, зачарований” позбавлений посиленої негатиї²⁶; *gostryti* *zuby* має значення „прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду, зробити неприємність”; „зазіхати на когось, щось” з негативною оцінкою, *ostrzyć zęby* – „пов’язувати з чимось свої плани, з нетерпінням очікувати здійснення, появи чогось, когось” без негатиї; лише в другому значенні „піддаватися критиці; знущатися з когось, чогось” з’являється конотація негативності²⁷.

Комплексне вивчення двох споріднених або неспоріднених мовних систем має враховувати чинник відмінностей, пов’язаних із формуванням мовного типу, а відтак і мовної особистості, наявність якої зумовлена ментальними рисами, особливостями, що характерні для кожного з народів – носіїв мови. Дослідження ментального типу українця й поляка засвідчують такі параметри, які позначаються на психолінгвістичних засадах мови кожного народу. Як писав В. фон Гумбольдт, „як можна достатньою мірою пізнати характер однієї нації, не вивчивши водночас інші, що знаходяться з нею в тісному зв’язку, контрасті, відмінності яких, з одного боку, власне, й сформували цей характер, а з другого боку, лише й дають змогу повністю його зрозуміти?”²⁸.

Отож пізнання психічного складу кожного народу і його відбиття у мисленнєвій діяльності, відтвореній у мові, виявляється шляхом зіставлення ментафактів. Вочевидь, контрастивний аналіз української та польської мов має, з одного боку, враховувати вже відомі дані щодо ментальних рис кожного народу й їхнє відбиття в мові²⁹, з другого боку, репрезентувати такі результати зіставлення мовних явищ, які дадуть додаткову інформацію щодо мовної особистості українця й поляка.

Віталій Кононенко,
академік Національної академії
педагогічних наук України

²⁶ І. Кононенко, О. Співак, *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, за ред. І. Кононенко, Київ 2008, с. 99.

²⁷ Там само, с. 312.

²⁸ В. фон Гумбольдт, *Язык и философия культуры*, Москва 1985, с. 319.

²⁹ І. Кононенко, *Взаємовпливи в мовних картинах світу українців і поляків*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, т. 21–22, Warszawa 2006.